1923-чү илдән чыхыр.

АЗӘРБАЈЧАН

Азәрбајчан Јазычылар Иттифагынын органы

7

ИЈУЛ

1973

Бу нөмрәдә

Әкбәр Ағајев — Ингилаб нәғмәкары . . 3
Сүлејман Рүстәм — «Мајаковски һаггында хатирәләр»дән 19
Әзизә Әһмәдова — Сәрин күләк (повест) 21
Нәби Хәзри — Әфсанәли јухулар (поема) 49
Бајрам Бајрамов — Фәһлә гардаш (роман—арды) 53
А. Әлисолтан — Достлугдадыр гүдрәтимиз (очерк) 108
Нәсими — Гәзәлләр 116
Габил — Нәсими (поема—арды) . . . 124
Әһмәд Мирзәчәфәрли—Амбарсум (һекајә) 136
Б. Адил — Сонетләр 149
Һ. Биллури — Дедин. Мәктуб. Бачы мәһәббәти. Күлләр пијалә сахласын. Јашыл балача шәһәр (ше'рләр) 153
А. Кәмалә — Сүнбүл. Далғалар. Худафәрин корпусу. Сучу (ше'рләр) 155
Тофиг Маһмуд — Тәбиәт ләвһәләри . . 157
Муса Әләкбәров — Атамын мәктубу. Сәнин көзәллијин (ше'рләр) 172
Сабир Рүстәмханлы — Университетим (ше'р) . . . . —
Рәһман Әлијар — Көрпә көзәлә (ше'р) . —
Фәзаил Чәбрајыл — Өвлад мәһәббәти. Булбул (ше'рләр) 173
Меһди Сејидзадә — Һүсејн Чавид һаггында хатирәләрим 174

Дүнја әдәбијјаты

Әзиз Несин өзү һаггында 178
Әзиз Несин — О!.. О!.. (һекајә) 183

Тәнгид вә әдәбијјатшүнаслыг

Асиф Әфәндијев — Елмин һүдудлары вә заманын үфүгләри 185
Паша Һачыјев — Реалист сәнәтин һәгигәти 189
Әждәр Исмајылов — Чавид јарадычылығында азад гадын проблеми 193
Күлзар Мәммәдова — Ибраһимбәј Мусабәјовун һекајәләри һаггында 197
Шамил Гурбанов — «Сабир вә мүасирләри» 201
Јумор 206

6667
КИТАБХАНАСЫ

„Унудулмаз хатирәләр“ силсиләсиндән

Меһди СЕЈИДЗАДӘ

ҺҮСЕЈН ЧАВИД ҺАГГЫНДА ХАТИРӘЛӘРИМ

●

Әсәрләрини чох севә-севә охудуғум бөјүк шаир вә драматургумуз Чавиди харигүладә бир инсан кими тәсәввүр едирдим. Ону јахындан көрмәк арзусунда идим.

1927-чи илдә Ленин рајонунун Чапаридзе китабханасында ишләјирдим. Бизә хәбәр вердиләр ки, охучулар конфрансы олачаг. Бир сыра актив охучуларла бәрабәр Бакыја кәлдик. Конфранс индики дәнизчиләр клубунда ачылды. Көркәмли јазычылар габаг сырада әјләшмишди. Чавид, башында Бухара дәрисиндән папаг, көзүндә ејнәк, әл ағачына сөјкәниб әјләшмишди. Шәклини журналда көрдүјүм үчүн ону таныдым. Охучулар бир-бир трибунаја чыхыб Чавидин әсәрләри барәсиндә өз мүлаһизәләрини сөјләјирдиләр. Шаир бу сөзләри чох диггәтлә динләјирди, арабир күлүмсәјирди. Конфранс гуртарды, Чавид чыхыш етмәди. Үмумијјәтлә ичласларда данышмаг онун адәти дејилди. Кетмәк истәјәндә она јанашыб таныш олмаг истәдим. Анчаг чәсарәт етмәдим.

Ики-үч ил сонра мән маариф ишчиләри евинин китабханасында ишләмәјә кәлдим. Китабхананын бинасы индики Кәнчләр мејданчасында иди. Мүәллимләр китабханасы иди. Јазычылар, алимләр китабханаја тез- тез кәләрдиләр.

Бир күн Чавид китабханаја кәлиб мәндән китаб истәди. Ајаға галхыб чох һөрмәтлә дедим:

— Бујурун, истәдијиниз китаблары сечин.—О бир нечә китаб алыб кетди. Сонра он-он беш күндән бир китабханаја кәләрди. Һәр дәфә онунла сөһбәт едирдик. Беләликлә, үнсијјәт башланды. Чавид бир күн мәнә деди: Ешитмишәм сән китаб һәвәскарысан, јахшы китабларын вар, китабхананла таныш олмаг истәјирәм. Бу сөзләри ешидиб чох шад олдум, гәрара кәлдим ки, истираһәт күнү ахшам саат 8-дә мән ону евдә көзләјим. Мустафа Сүбһи күчәсиндә јашајырдым. Үнваны вердим. О ахшам сәккизә беш дәгигә галмыш күчәдә дајаныб ону көзләјирдим.

Инанмырдым ки, кәләр. Дүз саат 8-дә Чавид кәлди. Китабларла таныш олду, бир-ики китаб сечди. Бир аз нәрд ојнадыг. О заманлар мән субај идим. Чавид деди: Һәрдәм бир нәрд ојнамаға кәләрәм.

Беләликлә, Чавидлә достлашдыг. Арамыздакы јаш фәргинә бахмајараг достлуғумуз тутурду.

1933-чү илдә Мүшфиглә бәрабәр Фирдовсинин бир нечә әсәрини тәрчүмә етмишдик. Чавид китабын редактору иди. Бизим тәрчүмәләримизи охујандан сонра биринин габағында суал гојмушду:

Бу адлы икидләр, кәрдәнкәшанлар,
Онлардан ки, вердим сәнә нишанлар.

Дедим: Нечин суал ишарәси гојмусунуз?

Деди: Кәрдәнкәшанлар нәди? Буну охучу нә баша дүшсүн?

Дедим: Чалышдым, башга гафијә тапа билмәдим. Деди: Фикирләш, тапарсан.

Азачыг дүшүндүкдән сонра дедим:

— Бу адлы икидләр, бу чарпышанлар.

Деди: Бах, инди дүзәлди.

1935-чи илдә мән евләнәндә Чавиди дә тојума дә'вәт еләдим. О кечә тојда Абдулла Шаиг, Мүшфиг, Јусиф Мәммәдәлијев, Адил Әфәндијев, Микајыл Рзагулузадә вә бир нечә кәнч јазычылар да иштирак едирди. Мәчлисдәкиләр шаирләрин ше'р охумасыны хаһиш етдиләр. Бир нечә кәнч шаир ше'рләриндән охуду. Һамы Чавиддән чох хаһиш етди ки, о да бир ше'р охусун. Чавид «Хәјјам» әсәриндән ики-үч парча охуду. Сонра деди: «Ше'ри шаир јазар, артист охујар, биз ше'рин гол-габырғасыны сындырырыг».

Үмумијјәтлә Чавид ше'р охумағы севмәзди. Бөјүк сәнәткар олмагла бәрабәр, чох садә вә сәмими иди. Өзүнә мәхсус јумору варды. Сөһбәт едәндә ону динләмәкдән дојмаздын.

1935-чи илдә бир күн мән ону Мәрдәкандакы бағыма дә'вәт етдим. Деди: Бу шәртлә кәләрәм ки, бир һәфтә гонаг галым, бир күнлүјә бағa кетмәк јорулмагдан башга бир шеј дејил. Мән дедим: Лап бир ај да гала биләрсән. Бағa кетдик. Алдығым бағ сәлигәли иди. Хошуна кәлди. Деди: Кәлән ил сәнинлә бир јердә бағ аларыг.

1936-чы илдә доғрудан да Чавидлә биркә Шүвәланда бағa көчдүк. О заман, әдәбијјат фонду јазычылар үчүн бағ алырды. Чавид мәнә деди:

— Инсан бир-ики ај бир јердә оланда бир-бирини даһа јахшы танызјар, бағда олдуғумуз заман ја бизим достлуғумуз даһа да мөһкәмләнәчәк, ја бир-биримиздән ајрылачағыг.

Бағда галдығымыз мүддәтдә бир-биримизә һөрмәт вә мәһәббәтимиз даһа да артды. Биркә китаб охујурдуг, нәрд атырдыг. Әләскәр Абдуллајевин пластинкаларына гулаг асырдыг. Онун муғамат охумасы Чавидин чох хошуна кәлирди.

Сөһбәт заманы Чавидә бир сыра мәни марагландыран суаллар верирдим. Бир күн ондан хәбәр алдым: Әсәрләринин ичәрисиндә ән чох севдијин һансыдыр? О деди: «Шејх Сән'ан».

Мән Чавидин «Иблис» әсәрини чох севирдим, хүсусилә Аббас Мирзә Шәрифзадәнин ифасында. Она көрә Чавиддән сорушдум: «Иблис»и нечәнчи илдә јазмысан? Чавид деди: 1918-чи илдә Новханыда, бағда јазмышам. Бир дәфә Чавиддән сорушдум: Шаирлијә башламаздан әввәл һансы сәнәтә мејл көстәрирдин?—Деди: Әкәр драматург олмасајдым, артист олмаг истәјәрдим.

Чавидлә сөһбәтләримдән өјрәндим ки, јазычылар арасында ән чох севдији—досту Абдулла Шаигдир. Буну да гејд едим ки, мәни дә Абдулла Шаиглә Чавид таныш етмишди. Чавид бөјүк сәнәткарымыз Аббас Мирзә Шәрифзадәни чох севирди. Аббас Мирзә илә раст кәләндә

бир-ики дәфә мән Ҹавидин јанында олмушдум. Чох сәмими көрүшүрдүләр. Аббас Мирзә дә Ҹавиди чох севирди. Она «Ҹавидҹан» дејә мүраҹиәт едирди. Ҹавид дөвләт хадимләримиздән Руһулла Ахундова чох бөјүк һөрмәт бәсләјирди. Онун көркәмли дөвләт хадими олмасы илә бәрабәр, көзәл зөвгү олдуғуну, әдәбијјаты јахшы билдијини сөјләјирди.

Академија бинасында бир дәфә Руһулла Ахундов чыхыш едиб әдәбијјатдан данышырды. О, Фүзулинин, Сабирин дилинин садә вә сәмимилијиндән данышды. Ҹавиди дә бөјүк сәнәткар кими тә'рифләјиб, дилини тәнгид етди. Иҹласдан чыхандан сонра Ҹавидлә бирликдә булвара һава алмаға кетдик. Мән она суал вериб Руһулла Ахундовун мүлаһизәси һаггында фикрини сорушдум. Ҹавид деди:

— Руһулла Ахундов јолдаш һаглыдыр. Анҹаг бир мәсәлә вар ки, мәндә олан дәјишиклији бә'зи тәнгидчиләр һисс етмирләр. Һәр һалда мәним—«Шејх Сән'ан» әсәримлә «Сәјавуш» әсәримин дили бир дејил, арада нә гәдәр бөјүк фәрг вар.

Ҹавид Шәргин вә Гәрбин даһи сәнәткарларындан Дантенин «Илаһи комедија»сыны, Кетенин «Фауст»уну, Сә'динин, Һафизин, Хәјјамын ше'рләрини чох севирди. Рза Тофиг мүәллими олдуғу үчүн ону һөрмәтлә хатырлајырды. Ҹавид философлардан Спинозаны чох охумушду. Дантени, Кетени тәкрар-тәкрар охујурду.

Ҹавид јарадыҹылыгла мәшғул оланда һәр шеји унудур, јаздығы әсәри битирдикдән сонра истираһәт едиб әјләнмәк истәјирди. Бир дәфә бағда мәнә деди:

— Шәһәрдән бура бир аилә көчүб. Һәмин аиләдә бир гыз вар, јахшы маһнылар охујур. Кедәк онлара. Дедим: Ахы, мән о аилә илә таныш дејиләм, ора неҹә кедим? — Ҹавид күлүмсәјиб деди: Әслинә бахсан, мән дә јахындан таныш дејиләм. Кедәрик, таныш оларыг.

Биз һәмин аиләјә гонаг кетдик, јанылмырамса әкәр, ев саһиби мүәллим иди. Адыны хатырламырам. Чох меһрибан бир киши иди. Бизи сәмимијјәтлә гаршылады. Ҹавид деди.

— Биз бура кәлмишик. Бир тикә пендир-чөрәк јејиб мусиги динләјәк.

Ев саһиби күлүмсәјиб кабаб вә шәраб һазырлады. Ҹавид гыздан хаһиш етди бир-ики нәғмә охусун. Гыз утанды. Ҹавид деди: Нәдән утанырсан, тәк оланда евдә охумурсан? Елә бил ки, биз дә ҹансыз бир диварыг. Оху, утанма. Гыз күлүмсүнүб атасынын исрарына көрә халг нәғмәләриндән бир нечәсини охуду. Мәлаһәтли сәси варды. О күнүмүз чох шән кечди.

Ҹавид севмәдији адамларла отуруб-дурмаг истәмәзди.

Бир дәфә сөһбәт заманы деди: Шаигин бүтүн тәләбәләри халг комиссары олур. Мәним тәләбәләримин арасындан нәдәнсә бөјүк адам чыхмыр.

Сонра бир тәләбәсиндән данышыб деди:

— Мән бу адама беш-алты ај дәрс вермишәм, мүсават заманында көзләрим бәрк ағрыјырды. Татарски күчәдә јашајырдыг. Ишсиз идим, вәзијјәтим чох ағыр иди. «Метропол» меһманханасынын јанындан кечирдим, һәјатдан күскүн вә бәдбин бир һалда идим. Һәмин тәләбәм мәнә раст кәлди, әјниндә хәз палто варды. Мүсават партијасынын үзвләриндән иди. Салам вермәдән мәнә деди: Ҹавид, нә дүшмүсән бош-бошуна күчәләри кәзирсән? Кедиб бир јерә ишә кирсәнә!

Елә билдим ки, о мәнә бир күллә вурду. Ҹаваб вермәдән кәдәрли бир һалда јолума давам етдим.

Ҹавид мәнфур мүсават һөкумәти дөврүндән данышанда дејирди: Мән о дөврдә бир сәтир дә олса јазы јазмадым. Мәнә бир дәфә дедиләр: Һөкумәт һимни јаз. Дедим: Сифаришлә әсәр јаза билмәрәм.

Ҹавид өз халгына гәлбән бағлы иди. Бөјүк сәнәткарын гәлби чох саф вә тәмизди. О, көзәллији чох севир, «Мәним танрым көзәллик вә севкидир» дејирди.

«Хәјјам» әсәрини јазандан сонра «Иблисин сону» адлы бир әсәр јазмаг фикриндә иди. Нәтиҹәси мәнә мә'лум олмады. Анҹаг сон көрүшләримиздә мәндән хаһиш етди ки, Короғлу дастаныны онунчүн тапым. О бир ссенари јазмаг истәјирди. Мән она Короғлу дастанынын бир нечә вариантыны вердим.

Ҹавидлә ахырынҹы көрүшүмүз 1937-ҹи илин мај ајында олду. Мәним Кәнҹ тамашачылар театрында «Ајаз» адлы мәнзум пјесим тамашаја гојулмушду. Ҹавиди, Абдулла Шаиги, Мүшфиги, Нәзәрлини тамашаја дә'вәт етмишдим. Артистләрин ојнамағы, сәһнә гурулушу Ҹавидин чох хошуна кәлмишди. О илк дәфә иди бу театра кәлирди. О заман театрын баш режиссору олан Мәһәррәм Һашымова деди: «Мән сизин театрынызы белә билмирдим». Һашымов хаһиш етди әсәрләриндән бирини театрда ојнанмаға версин. Ҹавид «Ана» пјесини мәсләһәт көрду.

Ҹавид кими бөјүк шаирин јанында өз әсәрләрими охумаға утанардым. О заман кәнҹ бир јазычы идим. Бөјүк сәнәткардан әсәрләримин барәсиндә фикир өјрәнмәјә ҹәсарәт етмирдим. Сәһнәдә көстәрилән мәнзум пјесим Ҹавидин хошуна кәлмишди. Јазычы јолдашларын арасында барәмдә бир нечә һәрарәтли сөз деди. Мән хаһиш етдим ки, тәнгиди мүлаһизәсини сөјләсин. Ҹавид деди: Бә'зи монологлар бир аз узундур. Ихтисар етмәк олар, анҹаг етмәсән дә олар. О сәнин өз ишиндир, әсәрә о гәдәр хәләл кәтирмир.

Ҹавидлә достлуг етдијим мүддәтдә ондан чох шеј өјрәндим. Онун зөвгү чох инҹә иди. О дејирди: Сәнәткар әсәр үзәриндә узун заман дүшүнүб сонра јазмаға башламалыдыр.

Өзү дә әсәрләри үзәриндә чох чалышан бир сәнәткар иди. Буна көрә дә «Иблис», «Шејх Сән'ан», «Сәјавуш», «Хәјјам» кими өлмәз әсәрләр јаратмышды.

Ҹавиди бөјүк сәнәткар, сәмими дост, инҹә зөвглү бир шаир кими һәмишә һөрмәт вә мәһәббәтлә хатырлајырам.